

УДК 316. 332

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

З. Паньків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Проаналізовано сучасну структуру земельних ресурсів України та розкрито основні екологічні проблеми землекористування, зумовлені проведенням земельної реформи.

Ключові слова: земельні ресурси, землекористувачі, ринок землі, ренатуралізація, земельна реформа.

У “Земельному кодексі” України зазначено, що земля є головним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави [2]. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил земельні ресурси вирізняються багатоаспектним характером пізнання та експлуатації. Вони, разом з іншими природними ресурсами, є компонентом оточуючого середовища, місцем існування людини, сприяють суспільному виробництву, є засобом виробництва і джерелом задоволення потреб людини. Земельні ресурси відіграють найважливішу загальнобіосферну функцію, слугують основою функціонування атмосфери, гідросфери, умовою розвитку тваринного і рослинного світу, а також і людського суспільства. Найважливішу роль відіграють земельні ресурси у сільському господарстві, де вони є головним засобом виробництва, найважливішою складовою частиною ресурсної бази землеробства. Агровиробнича характеристика і якість земель, родючість сільськогосподарських угідь зумовлюють ефективність аграрного виробництва та гарантують забезпечення продовольчої, національної безпеки держави.

Станом на 1.01.2006 р. у структурі земельних ресурсів України переважають сільськогосподарські землі (71,2 %). Ліси та інші лісовкриті площі становлять 17,4 %, забудовані землі – 4,0 %, відкриті заболочені землі – 1,6 %, відкриті землі без рослинного покриву – 1,7 %, землі під водами – 4,0 % [4]. Такий високий показник сільськогосподарської освоєності території України зумовлений як сприятливими природно-кліматичними умовами та родючими ґрунтами, так і, здебільшого, екстенсивним способом ведення сільськогосподарського виробництва. У світі існують держави з такими ж і вищими показниками сільськогосподарської освоєності (Казахстан, Греція, Великобританія, ПАР), проте деструктивний вплив на земельні ресурси залежить не тільки від цієї величини, а й від характеру використання та структури земельних угідь. У структурі сільськогосподарських угідь України 77,8 % становить рілля, а розораність території станом на 1.01.2006 р. становить 53,8 %, що є одним із найвищих показників у світі. Проте високий показник розораності не відповідає показникам урожайності основних сільськогосподарських культур.

Земельні угіддя України характеризуються високим біопродуктивним потенціалом, оскільки 60% землеробства проводять на ґрунтах чорноземного типу, які вирізняються високою продуктивністю. Безвідповідальне ставлення до сільськогосподарського виробництва спричинило поширення деструктивних процесів на землях України (ерозія, дегуміфікація, засолення тощо), які помітно посилилися унаслідок земельної реформи.

Формування приватної форми власності на землю спричинило утворення в Україні майже 25 млн землевласників, землекористувачів, у тім числі 6,6 млн громадян України стали власниками земельних паїв. Унаслідок безоплатної приватизації у приватну власність передано майже 30 млн га земель загальною вартістю 257,2 млрд грн. Передавання земельних угідь у приватну власність відбулося без попереднього обстеження та врахування реального стану земельних угідь, що зумовило приватизацію значної частини малопродуктивних, деградованих і забруднених земельних угідь, які, згідно з “Національною програмою охорони земель”, необхідно вилучати із активного сільськогосподарського використання (переводити в екологістабілізуючі угіддя). Реальні власники таких земельних ділянок не мають коштів і бажання для здійснення таких заходів, а держава для проведення землеохоронних міроприємств повинна викуповувати такі ділянки, на що не передбачено коштів. На здійснення земельної реформи передбачено лише 69 млн грн, тоді як на утримання апарату “земельних” чиновників витрачається 311 млн грн. [10]. Подальше традиційне використання таких ділянок спричинятиме ще інтенсивніше погіршення їхнього стану та отримання забрудненої продукції.

Власниками земельних паїв здебільшого стали громадяни України пенсійного та передпенсійного віку, які не мали ні фізичних, ні економічних можливостей обробляти ці землі, що спричинило переведення значних площ ріллі у перелоги (419,3 тис. га) [4]. Такий процес, з одного боку, сприяє відновленню продуктивності земель завдяки природним ґрунтоутворюючим процесам, з іншого – на перелогах досить швидко відбуваються ренатуралізаційні процеси (заростання чагарниками і деревами, закупинення), вони стають осередком поширення бур’янів, шкідників і захворювань сільськогосподарських культур. Для повернення більшості перелогів у сільськогосподарське виробництво вже недостатньо звичайного розорювання, а необхідно здійснювати чимало високовартісних заходів окультурення (вирубування та корчування чагарників і деревостанів, знищення бур’янів і шкідників, вирівнювання території).

Громадяни України отримали у приватну власність незначні за площею земельні наділи, що унеможливило впровадження науково обґрунтованих сівозмін. Отож на земельних наділах здебільшого переважає монокультура, що спричинює до одностороннє виснаження земель. Еколого-продуктивний стан орних земель України поступово погіршується внаслідок різкого зменшення обсягів застосування органічних і мінеральних добрив (відповідно, у 15 та 11 разів порівняно з 1990 р.) та фактичного припинення хімічної меліорації. За останні роки в Україні під урожай було внесено в середньому 29 кг/га мінеральних добрив [3;7].

Запровадження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення та незначні площі, які отримали громадяни України для здійснення товарного сільськогосподарського виробництва і фермерського господарства, зумовили розвиток

оренди земельних ділянок. Станом на 1.01.2006 р. в Україні у ринок оренди землі залучено 36,3% від її загальної площі (51,3% сільськогосподарських угідь, 45,9% ріллі). Головними орендарями земель є сільськогосподарські підприємства різноманітних форм власності, які орендують 88% земель від їхньої загальної площі, що зумовлено необхідністю залучення додаткових площ для товарного сільськогосподарського виробництва. Проаналізовані відомості засвідчують, що в Україні переважає короткотермінова оренда, яка негативно позначається на ефективності використання земель та є прямою загрозою погіршення їхньої родючості, оскільки орендар за короткий термін користування земельною ділянкою намагається отримати максимум прибутку без додаткових затрат на відновлення родючості шляхом внесення комплектуючих норм добрив або запровадження ефективних сівозмін, передусім за умови вирощування технічних культур [4; 6]. Ефективне функціонування ринку оренди землі могло б слугувати дієвою альтернативою ринку купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення за умови запровадження вагомих гарантій прав орендарів і орендодавців, посилення контролюючої функції держави за використанням орендованих земель, запровадження обов'язкового агрохімічного обстеження ґрунтів до і після оренди земельної ділянки.

Досить своєрідною є ситуація щодо використання земель населених пунктів, які характеризуються вигідним розташуванням, високим рівнем інженерного облаштування, що зумовлює їхню високу вартість. Станом на 1.01.2006 року в Україні нараховано 29 934 населені пункти (у тім числі 454 міста, 886 селищ, 28 594 села), які займають площу 7,3 млн га (12,1% від загальної площі України). Порівняно з 1998 роком, у 2006 р. площа земель населених пунктів України збільшилася на 375,4 тис. га, незважаючи на те, що за аналогічний період кількість населених пунктів зменшилась на 237 (в основному села – 230) [5]. За невпинного зменшення загальної кількості населення і кількості населених пунктів загальна їхня площа збільшується унаслідок зміни цільового призначення прилеглих сільськогосподарських і лісових угідь, що зумовлює зменшення площ прилеглих продуктивних угідь. Така ситуація зумовлена невиправданим затягуванням процесу розмежування державної та комунальної власності, відсутністю для більшості населених пунктів зовнішніх меж (встановлені тільки для 43% населених пунктів). Із 179-ти міст обласного підпорядкування зовнішні межі відсутні для 104-х, а для 30-ти міст потребують корегування [9].

Ще одним аспектом, який зумовлює низьку ефективність землекористування, є нерегульованість процесів купівлі-продажу земельних ділянок. Дія мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення спричинила хаотичні необґрунтовані процеси переведення сільськогосподарських земель у несільськогосподарські із подальшим залученням їх у цивільно-правові процеси. В Україні за відсутності цивілізованого земельного законодавства набуває розвитку латиноамериканська модель аграрного латифундизму. Сутність такої моделі полягає у створенні землевласника нового типу, який розглядає землю не як виробничий ресурс, а як об'єкт спекуляції. Наслідком розвитку такої моделі стане концентрація земельних паїв у руках новостворених поміщиків, перепрофілювання господарської діяльності, зростання сільського безробіття, люмпенізація сільського населення, деградація сіл, що взагалі загрожує зникненням селянства як такого [9].

Станом на 2008 р. з початку земельної реформи продано 22,2 тис. га земель вартістю понад 6 млрд. грн. Враховуючи особливості землі як товару, за відсутності чіткого законодавства вона буде відчужуватися всіма можливими і неможливими методами. В Україні практично втрачено вихідну інформацію про землю, для більшості територій немає сучасних вихідних землевпорядних, планово-картографічних, ґрунтових, землеоціночних, екологічних матеріалів. Якщо таку ситуацію не змінити, то через декілька років процес землекористування в Україні стане практично некерованим.

Формуючи земельні відносини у нашій державі, необхідно чітко визначити, скільки і яких користувачів повинно бути, щоб вони могли забезпечити потреби в сільськогосподарській продукції, не погіршуючи, а навіть покращуючи екологічний стан земельних ресурсів.

1. Горлачук В. В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України. – Львів, 1996. – 132 с.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2008 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4.
3. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2004 році // Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ. – К., 2005. – 145 с.
4. Паньків З. П. Земельні ресурси: Навчальний посібник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 272 с.
5. Паньків З. П. Особливості використання земель населених пунктів України // 36. наук. праць “Генеza, географія та екологія ґрунтів”. – Львів, 2008. – С. 394–397.
6. Паньків З. П., Пязиняк В. І. Ринок оренди землі у Львівській області // Вісник Львів. держ. аграрн. ун-ту: Землевпорядкування і земельний кадастр, 2008. – № 11. – С. 187–193.
7. Ступень М. Г., Гулько Р. Й., Лавейкіна Є. С. Екологічні аспекти використання і відтворення земельних ресурсів // Вісник Львів. держ. аграр. ун-ту, 2007. – № 10: Землевпорядкування і земельний кадастр. – С. 109–113.
8. Стойко Н. Є., Глоговська О. Д. Раціоналізація сільськогосподарського землекористування в умовах земельної реформи // Вісник Львів. держ. аграрн. ун-ту, 2008. – № 11: Землевпорядкування і земельний кадастр. – С. 59–64.
9. Черевко Г. В., Земляна Г. М., Сосницька О. В. Оцінка і підвищення ефективності земельних відносин // Вісник Львів. держ. аграрн. ун-ту, 2008. – № 11: Землевпорядкування і земельний кадастр. – С. 3–11.
10. Щурик М. В. Оптимізація землеволодіння як напрям відтворення земельних ресурсів Карпатського макрорегіону // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 161–168.

ECOLOGICAL PROBLEMS OF THE LAND USING IN UKRAINE

Z. Pan'kiv

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, Lviv, 79000, Ukraine*

It has been analysed the structure of the land resources of Ukraine and revealed the main ecological problems of the land using, which are caused by the performing of the agrarian reform.

Key words: land resources, land users, land market, renaturelization, agrarian reform.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

З. Паньків

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, Львов, 79000, Украина*

Проанализирована современная структура земельных ресурсов Украины и раскрыты основные экологические проблемы землепользования, обусловленные проведением земельной реформы.

Ключевые слова: земельные ресурсы, землепользователи, рынок земли, ренатурализация, земельная реформа.

*Стаття надійшла до редколегії 22. 09. 2008
Прийнята до друку 09. 02. 2009*